

УДК 37.037.1

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ У ШКОЛАХ І ПОЗАШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ ЯК ІСТОРИКО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Дембровська Г.М., директор
Херсонська дитячо-юнацька спортивна школа з шахів і шашок
Херсонської міської ради

У статті висвітлено фундаментальні етапи розвитку фізичного виховання серед учнівської молоді в школах і позашкільних закладах як історико-педагогічної проблеми. Важливість та значущість виокремленої проблеми зумовила появу постійної до неї уваги з боку філософів, письменників, вчителів та вчених у процесі суспільно-історичного розвитку людства. Слід зазначити, що генеза становлення фізичного виховання, розвиток фізичної культури та спорту досить широко представлені в цій статті шляхом висвітлення різних соціальних інститутів, різних типів навчальних закладів; найбільш системно ці форми роботи розглядаються в контексті розвитку шкільництва. У статті розкрито поняття фізичного виховання, визначено мету та головні завдання на різних етапах його становлення та розвитку від первісного суспільства до сьогодення як важливої складової частини гармонійного розвитку дітей та молоді.

Ключові слова: розвиток, фізичне виховання, система, суспільство, учнівська молодь, педагогічна ідея.

В данной статье отражены фундаментальные этапы развития физического воспитания среди ученической молодежи в школах и внешкольных заведениях как историко-педагогической проблемы. Важность и значимость выделенной проблемы обусловила появление постоянного к ней внимания со стороны философов, писателей, учителей и ученых в процессе общественно-исторического развития человечества. Следует отметить, что генезис становления физического воспитания, развитие физической культуры и спорта достаточно широко представлены в настоящей статье путем освещения разных социальных институтов, разных типов учебных заведений; наиболее системно эти формы работы рассматриваются в контексте развития школьничества. В статье раскрыто понятие физического воспитания, определена цель и главные задания на разных этапах его становления и развития от первобытного общества и до нынешнего времени как важной составляющей гармоничного развития детей и молодежи.

Ключевые слова: развитие, физическое воспитание, система, общество, ученическая молодежь, педагогическая идея.

Dembrovskaya A.M., PHYSICAL EDUCATION OF PUPILS IN SCHOOL AND EXTRACURRICULAR INSTITUTIONS AS HISTORICAL AND PEDAGOGICAL PROBLE

In this article the basic stages of development of physical education among students in schools and after-school facilities is analyzed as a historical and educational problems. The importance and significance of the problem led to the constant attention to it from philosophers, writers, teachers and scholars in the social and historical development of mankind. It should be noted that the genesis of the formation of physical education, development of physical culture and sports widely presented in this article by highlighting different social institutions, different types of schools, most of these forms systematically considered in the context of education. The article deals with the concept of physical education, set goals and major tasks at various stages of its formation and development from primitive society to the present, as an important component of the harmonious development of children and youth.

Key words: development, physical education, system, society, students, teaching idea.

Постановка проблеми. Реформування українського суспільства викликало істотні зміни у підходах до виховання молоді в різних напрямках в тому числі і фізичному.

Фізичне виховання – одна із складових частин загальної системи виховання, головна мета якого полягає в укріпленні здоров'я людини і його правильного фізичного розвитку. В єдності з розумовим, моральним, естетичним і трудовим вихованням і навчанням фізичне виховання сприяє гармонійному, всебічному розвитку особистості.

Сучасні державні документи з питань національно-освітньої політики визначають основні ідеї щодо змісту виховання дітей та молоді: забезпечення і розуміння ними

загальнолюдських цінностей, цінностей національної культури; формування досвіду гуманної поведінки в найважливіших видах людської діяльності; самостійності прийняття рішень; вільного вибору вчинків, способів самореалізації поведінки у всіх сферах життєдіяльності.

Мета статті полягає у висвітленні етапів розвитку фізичного виховання серед учнівської молоді в школах і позашкільних закладах як історико-педагогічної проблеми.

Виклад основного матеріалу. Основи фізичного виховання було закладено ще в первісному суспільстві у формі різних ігор і змагань, які імітували в більшості своїй трудові процеси, полювання, військові дії дорослих, а також у формі різних обрядових

заходів (ініціації) і випробувань фізичної витривалості юнаків.

Фізичне виховання органічно пов'язувалося з вихованням вольових якостей, які були необхідні людині того часу в його боротьбі за життя з природою, з ворогами. Великого розвитку фізичне виховання набуло з часів рабовласницького суспільства (Давня Греція і Рим), де воно мало характер державної системи підготовки юнаків до несення громадських обов'язків і військової служби. У феодальному суспільстві в ранній період середньовіччя та у зв'язку з пропагандою аскетизму та подальшої покори фізичне виховання приходить у занепад. Із розквітом феодалізму фізичне виховання входить у систему рицарського виховання юнаків (верхова їзда, плавання, стрільба з луку, фехтування, рицарські турніри, полювання) з посиленням значення міст у розвитку країн, фізичні вправи починають поширюватись і серед міських жителів (створюються стрілецькі та фехтувальні братства, гра в м'яч тощо). Як свідчать історико-педагогічні джерела, інтерес до фізичного виховання значно зростає в епоху Відродження і стає одним із напрямів реалізації навчально-виховного процесу. Так, в Італії Вітторіно де Фельтре (1378–1446) на початку XV століття відкрив школу «Будинок радості», в якій поряд із класичною освітою велика увага приділялась фізичному вихованню (проводились спортивні ігри, боротьба, фехтування, стрільба з луку, плавання, а також пізнавальна діяльність – екскурсії, заняття на природі тощо) [8, с. 45]. Подальші кроки запровадження фізичного виховання в шкільну практику стали успішними завдяки праці французьких просвітників Ф. Рабле (1494–1553) і М. Монтеня (1533–1568), які відстоювали педагогічну ідею щодо єдності розумового і фізичного навчання і виховання [1, с. 321–249; 7, с. 6–32]. Велику увагу фізичному вихованню приділяв англійський філософ, педагог Дж. Локк (1632–1704), який своє бачення фізичного розвитку дітей розкрив у праці «Думки про виховання» і рекомендував привчати дітей до холоду і спеки, носити простий і вільний одяг, мити ноги холодною водою тощо, наголошуючи: «Здоровий дух – у здоровому тілі» [5, с. 98–109; 11, с. 163–195]. Французький філософ і педагог Ж. Руссо (1712–1778) у своєму педагогічному трактаті «Еміль, або про виховання» висвітлює методи і задачі природного виховання дитини для кожного періоду їх розвитку. Удосконалення методів фізичного виховання сприяло виникненню в XVIII столітті в Німеччині, в основному під впливом ідей Ж. Руссо «школи людинолюб-

ства і добрих звичок» і розповсюджена у кінці XVIII початку XX століття [2, с. 34–37].

У цілому в XIX–XX століттях у багатьох країнах велике поширення як засіб фізичного виховання отримав спорт в його різних видах. Виховне значення спорту визначалося його загальним характером, а також необхідністю систематичних фізкультурних тренувальних занять для досягнення високих спортивних результатів.

Аналіз історико-педагогічної літератури засвідчив, що велику увагу питанням фізичного виховання надавали вітчизняні вчені кінця XIX початку XX століття в контексті розвитку шкільництва.

Не викликає заперечення положення про те, що процесові виховання на кожному етапі розвитку суспільства були властиві свій зміст, форми й методи, детерміновані рівнем розвитку продуктивних сил, поділом праці, структурою сімейних відносин. Послідовні етапи фізичного виховання були чітко визначені народною педагогікою. Значна увага приділялась, зокрема, фізичному і гігієнічному вихованню. Чистота тіла, загартування, харчування, біг, боротьба, стрибки, їзда верхи, уміння володіти зброєю були основними формами залучення дітей до спорту [13, с. 274–285].

Для школярів передбачався час на розваги та ігри. Після шкільних занять учні займалися військовою справою. В ігрових ситуаціях вони моделювали бойові дії козаків. Поряд із вправами для вдосконалення володіння вогнепальною зброєю застосовувалися спеціальні вправи для вдосконалення верхової їзди, уміння володіти холодною зброєю, правити човном, швидко плавати тощо. Систему фізичного виховання козаків визначали такі основні компоненти: а) початковий відбір, де першочергове значення мав рівень розвитку фізичних і моральних якостей людини; б) здоровий спосіб життя, а саме ефективне використання сил природи (водні процедури, сон на свіжому повітрі, інші способи загартування, поміркованість у харчуванні, вживання алкоголю), в) національні за своїм змістом, специфічні засоби та методи вишколу козаків (гопак, герці та інші). Система фізичного виховання в Запорізькій Січі носила виключно національний характер. У системі фізичного вдосконалення козаків переважали ігрові та змагальні форми використання фізичних вправ; часто в поєднанні з піснями або музикою [14, с. 145–182].

До питань фізичного виховання дітей та молоді звертається у своїх працях відомий український просвітник XVIII століття Г. Сковорода (1722 – 1794), його філософські, літературно-публіцистичні, педагогічні твори

мали великий вплив на розвиток вітчизняної науки про освіти і виховання, зокрема і фізичний розвиток та виховання дитини.

Велику увагу питанням розвитку фізичного виховання дітей приділив відомий вітчизняний вчений К. Ушинський, який пов'язував фізичне виховання з фізичною працею, а фізичне виховання визнавав необхідною умовою успішного та ефективного розумового, морального і фізичного розвитку людини. Він наголошував на необхідності введення фізичних вправ у програму шкільних занять, які знімають розумову перевтому учнів, поновлюють увагу та зміцнюють пам'ять [6, с. 66–67].

До фундаторів цієї концепції відноситься засновник вітчизняної концепції фізичної освіти та лікарсько-педагогічного напрямку у вихованні дітей П. Лесгафт (1837–1909). Оригінальну систему фізичного виховання створив лікар і педагог П. Лесгафт. Мету виховання він вбачав у гармонійному, різнобічному розвитку дитини, якого можливо досягти шляхом морального, розумового і фізичного виховання, в їх єдності та взаємозв'язку. П. Лесгафт визначив фізичне виховання як «фізичну освіту». Методи якої повинні вибудовуватися на загальних із розумовою освітою дидактичних принципах (наочності, активності, систематичності, системності, послідовності та ін.). Саме П. Лесгафт був ініціатором відкриття курсів для викладачів гімнастики і фехтування у військових частинах і курсів, при його створенні біологічної лабораторії, вихователів з фізичної культури освіти – «Лесгафтовські», на базі останніх було створено Державний інститут фізичної освіти імені П. Лесгафта (сьогодні, Російська академія фізичної культури) [10, с. 58].

Творча діяльність А. Макаренка мала на меті охопити всі сторони розвитку особистості. З-поміж найвідоміших і важливих праць педагога – «Проблеми шкільного радянського виховання» (цикл лекцій, 1938), «Педагогічна поема» (1933, 1935). Головною метою фізичного виховання педагог вважав гармонійний розвиток кожного вихованця [9, с. 48]. А. Макаренко закликав здійснювати фізичне виховання в єдності з усіма напрямками процесу формування гармонійно розвиненої особистості. У своїй науково-педагогічній спадщині педагог визначав роль цього поєднання і значення фізичної культури та спорту в загальній цілісній системі виховання нової людини. Він бачив підростаюче покоління здоровим, бадьорим, з почуттям оптимізму, з міцною нервовою системою.

Унікальним внеском до теоретичної розробки та практичної реалізації положень

фізичного виховання школярів (як під час навчальних занять, так і в позакласній роботі) стала діяльність педагога-новатора В. Сухомлинського. Так, як і А. Макаренко, В. Сухомлинський фізичну культуру і дитячо-юнацький спорт розглядав у контексті багатогранного навчально-виховного процесу в школі, а також в різних громадських об'єднаннях і дитячих та молодіжних організаціях, сім'ї, в позакласній та позашкільній роботі. В. Сухомлинський розглядав цю проблему як загальну складову гармонійного розвитку особистості. Василь Сухомлинський весь час підкреслював про єдність здоров'я і духовного життя школярів, звертав увагу вчителів особливо опікуватися фізичним розвитком у підлітковому і юнацькому віці, дбати про гармонію фізичної і розумової праці вихованців. Як одну з провідних умов фізичного виховання визнавав дотримання учнями режиму фізичної і розумової праці та відпочинку, додержання санітарно-гігієнічних вимог, працю визнавав головним засобом зміцнення здоров'я [15, с. 372].

З кінця 50-х років ХХ століття офіційна педагогіка постійно звертається до вивчення та розробки теоретичних питань фізичного виховання школярів, активного залучення їх до занять спортом. Викладачі, тренери, науковці, педагоги спрямовують свою роботу на обґрунтування ефективних шляхів реалізації його завдань в сім'ї, школі та позашкільних закладах. Виходять праці, присвячені питанням фізичного виховання учнівської молоді, розвитку фізичної культури в навчальних закладах різного типу, підготовки юних спортсменів – резерву спортивних команд.

Вивчення наукової та науково-довідкової літератури з проблеми дослідження засвідчило, що саме визначення «фізичне виховання» досить широко трактувалося і трактується в педагогічних дослідженнях і у своїй більшості визначається його метою. Так, вчені М. Герцик і О. Вацеба вважають, що фізичне виховання – спеціально організований процес всебічного розвитку фізичних і моральних, вольових здібностей, формування і розвиток життєво важливих моральних навичок і умінь людини. Науковці висвітлюють роль сім'ї, школи, позашкільних закладів, спортивних організацій у фізичному вихованні школярів. Значну увагу було приділено питанням важливості та необхідності наступності та єдності завдань проведеного фізичного виховання дітей з урахуванням історичної традиції. Враховуючи, що фізичне виховання – процес передачі і результат оволодіння населенням духовними і матеріальними цінностями,

накопиченими у сфері фізичної культури в процесі історичного розвитку суспільства [3, с. 27].

У цей період виходять наукові праці та розвідки з теоретичних проблем фізичного виховання дітей та молоді. У них фізичне виховання розглядається як спеціалізований педагогічний процес цілеспрямованого, систематичного впливу на людину фізичними вправами, силами природи, гігієнічними факторами з метою зміцнення здоров'я, розвитку фізичних якостей, удосконалення морфологічних і функціональних можливостей, забезпечення готовності людини до активної часті в суспільній виробничій діяльності в культурному житті, а також задоволення потреби людини в руховій активності.

У 60-х–70-х роках питання необхідності фізичного виховання дітей шкільного віку, його педагогічні аспекти, принципи, вікові особливості в школах та в позашкільних закладах розглядаються на сторінках періодичних видань: «Советская педагогика», «Радянський спорт», «Спортивна газета», «Физическая культура в школе», «Воспитание школьников» та інші.

На нашу думку, суттєвою рисою другої половини ХХ століття є поява історико-педагогічних та експериментальних дисертаційних досліджень, присвячених висвітленню питань фізичного виховання учнів, розвитку фізичної культури і спорту в навчальних закладах, позашкільних закладах, спортивних товариствах і організаціях, що характеризує звернення педагогічної науки та практики до системного, науково-виваженого та методично-забезпеченого розв'язання цієї проблеми в контексті історичної ретроспективи.

Ці зміни повною мірою торкнулися теоретичної розробки та реалізації завдань фізичного виховання в школі, сім'ї та позашкільних закладах і все докладніше вивчаються науковцями. Результати цих досліджень поступово впроваджуються в практику роботи і дитячих спортивних шкіл.

Аналіз педагогічної літератури свідчить, що визначення мети фізичного виховання залежить від багатьох чинників, у тому числі і від типу та структури навчального закладу. Так О. Демінський у праці «Основи теорії і методики фізичного виховання» визначає мету як «... оптимізацію фізичного розвитку людини, всебічне вдосконалення властивих кожному індивіду фізичних якостей і пов'язаних із ними здібностей в єдності з вихованням духовних і моральних якостей, які характеризують суспільно-активну особистість; забезпечення на цій основі підготовленості кожного громадянина

до плідної трудової та інших видів діяльності» [4, с. 32].

Переважає більшість сучасних вітчизняних дослідників (О. Верещака, М. Герцик, О. Демінський, Т. Сущенко, Г. Пустовіт та інші) метою фізичного виховання вважає формування всебічно духовно і фізично розвинутої людини [3; 4; 12].

Зазначимо, що мета й завдання виховання взагалі, зокрема і фізичного, значною мірою визначаються «суспільним замовленням», є динамічними і залежать від народних традицій, менталітету, суспільного ладу, економічних відносин, політичної системи, освіти та інше. Оскільки у світі не існує абсолютно тотожних держав і народів, абсолютно тотожних систем навчання і виховання, то саме це, на нашу думку, унеможливує існування універсальної моделі фізичного виховання дітей та молоді в різних типах навчальних закладів.

Висновки. Таким чином, питання фізичного виховання дітей були і є в полі зору як вітчизняних, та і зарубіжних дослідників – від первісного суспільства до сьогодення. Аналіз історії розвитку українського шкільництва в цілому і позашкільних закладів освіти зокрема дає можливість стверджувати, що фізичному вихованню на кожному етапі розвитку суспільства були властиві свій зміст, форми й методи, детерміновані рівнем розвитку продуктивних сил, поділом праці, структурою сімейних відносин.

Аналіз праць дослідників, довідкової та енциклопедичної літератури, нормативно-правового та організаційно-педагогічного забезпечення в школі, позашкільних закладах спортивного профілю дає право стверджувати, що фізичне виховання – спеціально організований процес всебічного розвитку фізичних, моральних, вольових якостей, формування і розвиток життєво важливих моральних навичок дитини, який реалізується в сім'ї, школі, позашкільних закладах, спортивних організаціях та товариствах.

Відтак джерельна база з питань фізичного виховання та спорту учнівської молоді як історико-педагогічної проблеми свідчить про те, що перед наукою зі спортивної підготовки підростаючого покоління з кожним роком постають важливі завдання, а саме: вдосконалення організаційно-методичних засад, система підготовки спортивного резерву у всіх вікових ланках, провідною із яких є дитяча спортивна школа; розробка нових, більш ефективних засобів, методів, форм і прийомів підготовки юних спортсменів, які займаються в дитячих спортивних школах, секціях, спортивних товариств і навчальних закладах різного типу, виду та форм.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андреев Л.Г. История французской литературы / Л.Г. Андреев, Н.П. Козлова, Г.К. Косиков. – М. : Академия, 1987. – С. 321–249.
2. Асмус В.Ф. Ж.Ж. Руссо. Историко-философские этюды / В.С. Асмус. – М. : «Мысль», 1984. – 135 с.
3. Герцик М.С., Вацеба О.М. Вступ до спеціальностей галузі «Фізичне виховання і спорт» / М.С. Герцик, О.М. Вацеба. – Вид. 3-є, випр. і доп. – Харків : «ОВС», 2004. – 176 с.
4. Деминский А.Ц. Основы теории физической культуры. Учебное пособие для институтов и факультетов физического воспитания / А.Ц. Деминский. – Донецк : Доминанта, 1996. – 328 с.
5. Заиченко Г.А. Объективность чувственного знания: Локк, Беркли и проблема «вторичных» качеств / Г.А. Заиченко // Философские науки. – 1995. – № 4. – С. 98–109.
6. Ідея народності у вихованні / За творами К. Д. Ушинського // Рідна школа. – 2004. – № 3 – С. 66–67.
7. Косиков Г.К. Последний гуманизм, или подвижная жизнь истины / Г.К. Косиков // Монтень М. Опыты. Избранные главы / Составление, вступительная статья Г.К. Косикова. – М. : Издательство «Правда», 1991. – С. 6–32.
8. Кравець В. Історія класичної зарубіжної педагогіки та шкільництва / В. Кравець. – Тернопіль, 1996. – 436 с.
9. Крук М.З. Шкільна фізична культура в Україні (20-30-ті рр. ХХ ст / М.З. Крук. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. – С. 48.
10. Лесгафт П.Ф. Руководство по физическому образованию детей школьного возраста // П.Ф. Лесгафт Избранные труды / Сост. И.Н. Решетень. – М. : ФиС, 1987. – С. 58–59.
11. Локк Дж. Думки про виховання / Дж. Локк // Хрестоматія по історії закордонної педагогіки. – М., 1988 – С. 163–195.
12. Пустовіт Г.П. Теоретико-методичні основи екологічної освіти і виховання учнів 1-9 класів у позашкільних навчальних закладах [Текст] : автореф. дис... д-ра пед. наук : 13.00.07 / Г.П. Пустовіт ; Тернопільський національний педагогічний ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Т., 2005. – 51 с.
13. Стельмахович М.Г. Народна педагогіка / М.Г. Стельмахович. – К. : Радянська школа, 1985. – 312 с.
14. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – К. : Наук. думка, 2001. – 912 с.
15. Українська педагогіка в персоналіях [Текст]: навч. посібник у 2 кн. / за ред. О.В. Сухомлинської – К. : Либідь, 2005. – Кн. 1. – С. 372.